

LOŠKI ŽEBLJI IN ŽEBLJARJI

Pri izkopavanju spodnjih zidov stolpa na Krancju v Škofji Loki l. 1954 so našli med srednjeveškimi obrtniškimi izdelki 88 kovanih stavbnih žebeljev, ki so po antiki doslej najstarejši v tolikšni količini znani žebliji v Sloveniji. Ker tudi po obliki in tehniki izdelave pošiljajo luč in prožijo nekaj vprašanj zgodovini našega žeblljarstva, so vredni opisa. Ker pa so bili nedvomno skovani v Loki, jim tem bolj upravičeno pravimo loški žebliji, in bo naša naloga tudi, da povemo, kar je znanega in se da sklepati o loških žeblljarjih.

ŽEBLJI

Pri sortiranju za zgodovinsko-tehniško razstavo Žebelj in vijak l. 1954 v Kopru smo iz loške najdbe izločili 9 žebeljev, ki se zaradi maloštevilnosti in pomanjkanja primerne gradiva iz drugih virov niso dali opisati kot posebna vrsta. Med ostalimi 79 žebliji je 11 okrogloglavcev, vsi drugi, 68 po številu, pa imajo dvokrilne glave. Ti dve označbi sta vzeti iz nedavnega trgovskega jezika in zadevata obliko glave, medtem ko so kovači radi imenovali žebelje po načinu kovanja. Tako so okrogloglavcem pravili »naokol pobiti«, dvokrilnim pa, da so »na dva žlaka« ali »na dva pera«. Dvokrilnim so pravili tudi »satamenti«.

Okrogloglavce s štiristranično ali šeststranično piramidasto ali stožičasto glavo (kapo) na repu (štibli) kvadratnega prereza je bil najbolj razširjena oblika kovnega stavbnega žeblija. To velja za znano evropsko povprečje in za polpretekli čas, vključno s stroji za vroče ali mrzlo kovane črne stavbne žebelje. Ti strojni žebliji so res imeli geometrično pravilne oblike, medtem ko za ročno kovane žebelje veljajo navedene oblike le približno. Tudi v prazgodovini poznamo okrogloglavce, najprej iz brona, pozneje iz železa; takšni so bili žebliji za barjansko ladjo². Antični rimski žebliji iz Emone in njim povsem enaki rimsko-galski žebliji iz Francije pa so zelo številnih oblik, a je med njimi — kolikor doslej vemo — malo okrogloglavcev.

V loški najdbi je dvokrilnih žebeljev 6-krat toliko kot okrogloglavcev. Glava ima 2 skoraj vodoravni krili kakor majhni kljuki, vsako na eno stran. Premer glave preko kril je večji, kot ga imajo okrogloglavci istih dolžin, tako da glava pritisne podnico, škodlo, lato ali okovje v večjem obsegu na podlago. Če so rimski kovači, med katerimi slutimo zaradi bogastva oblik specializirane žeblljarje, delali zelo široke kroglaste glave z namenom, da bi pritisnili čim več lesa na podlago, so dosegli srednjeveški

kovači podoben učinek hitreje in ceneje z vodoravno dvokljukasto ali dvokrilno glavo. Ni naključje, da je dvokrilnih žebeljev v loški najdbi mnogo več kot okrogloglavcev. V resnici so že zelo zgodaj, najbrž že v 15. stoletju, izdelali pri nas več dvokrilnih kot katerih koli drugih stavbnih žebeljev. Ti žebli »na dva pera«, znani v starem trgovskem jeziku kot »tratti« (= tanki) in »grossi« (= debeli)³ ali levantski sortimenti (po domače »satomenti«), so bili izvozni izdelek kranjskih in koroških žebelarjev, njihova imena pa pričajo, da so bili naročeni iz Italije. Najzgodnejši doslej znani pisani vir o vrsti izvoznih žebeljev v Italijo imamo s Koroškega⁴, kjer je l. 1545 Hans Ungnad v Waldensteinu v Labodu imel pri svoji fužini tudi žebeljarno z 9 ješami, pri njih pa 28 žebelarjev, ki so kovali laške ladijske žeblje (wällisch Schöffnägel) in druge nemške žeblje (und ander Deutschnägel). Prav ti dvokrilni žebli pa so služili vsa stoletja, dokler jih je bilo mogoče dobiti, tudi doma za vsakršno pribijanje in obijanje: kjer koli pri nas podro kako starejšo zgradbo, n. pr. tla, stopnišča, strešne stole itd., povsod gredo v odpad tudi »na dva pera« kovani žebli.

V nasprotju z okrogloglavci in z veliko večino drugje najdenih poznejših dvokrilnih žebeljev imajo vsi loški »satomenti« ploščate »štible«, tako da sta daljši stranici pravokotnega repovega prereza navzkriž s premerom glave preko kril. Tak ploščati rep gre rad med letnice in na kolje lesa, je pa močan kakor kvadratasti. Po tej odliki loških dvokrilnih žebeljev sklepamo o večji prizadevnosti tamošnjih ali sploh zgodnjih kovačev. Seveda so bili žebli morda dražji, ker je bilo kovanje zamudnejše. Pojavlja se vprašanje, če so bili vsi »satomenti« 15. stoletja ploščatih repov in kdaj pa zakaj so prešli na lažje in cenejše kvadratne. »Tratti« in »grossi« na vzorčni tabli iz 18. stoletja v Muzeju za kulturno zgodovino in umetno obrt v Gradcu (Museum f. Kulturgeschichte u. Kunstgewerbe in Graz)⁵ imajo kvadratasti rep. Nadaljnja posebnost loških dvokrilnih žebeljev je nizka, skoraj ravna in dokaj močna glava, medtem ko kasnejše najdbe in primerki izdelave okoli l. 1900 kažejo tanjši in ožji krili, ki se v sredini stikata v bolj ali manj strmo streho.

Loški okrogloglavci so dolgi od 65 do 110 mm, dvokrilni žebli pa od 45 do 140 mm. Služili so torej za pribijanje skodel, podnic, mostnic, letev, okovja ipd. Med dvokrilnimi je 55 žebeljev srednjih dolžin (približno 85, 90, 95 in 100 mm), torej 85 %. Te dolžine ustrezajo trem dolžinam sredozemskih »trattov«, ki so najbolj šle⁶ izpod rok in so jim kovači v začetku 17. stoletja po italijanskih originalnih imenih⁷ pravili »kanali«, »čežini« in »podrujci«. Lahko sklepamo, da so bili prav ti in takšni žebli, kot jih nahajamo v loški najdbi, v 15. stoletju tudi loški izvozni predmet za Italijo in da nam predstavljajo hkrati vzorec kranjskih in koroških izvoznih žebeljev. Ker jih moremo datirati v 15. stoletje (potres je porušil Zgornji stolp l. 1511, žebli pa so bili takrat že rabljeni), so loški žebli tudi najstarejši datirani vzorec naših izvoznih žebeljev v Sredozemlje, ki je v pičlih petih stoletjih znašal mnogo več kot milijon barigel.

Žebeljarska tehnika in naprave, kolikor jih poznamo iz zadnjega časa, so tako prvobitne, da si tudi za 15. stoletje ne moremo misliti drugačnih. Morda so loški žebelarji kot mali in maloštevilni samostojni cehovski obrtniki kovali v manjših prostorih kot so bili vigenjci v Železnikih, Kropi in Kamni gorici, morda so meh gonili z roko ali z ного, če kovačnice niso stale ob vodi. Okrogloglavce in dvokrilne žeblje sta kovala vedno

dva, mojster in pomočnik, stoječa si ob nakovalu nasproti. Mojster je pazil na ogenj, deval nanj oglje, belil cajne in je med kovanjem »štible« držal in obračal cajn, z lažjim kladivom v desnici pa »dajal vižo« pomočnikovemu obojeročnemu kladivu. Ko sta izoblikovala rep na nakovalu, ga je mojster odsekal na sekalcu, ki ga je imel pred seboj vsajenega ob nakovalu v panj. Pomočnik je z »deklo« urno prijel odsekani rep in ga vtaknil v žebeljnico (nagležen, Nageleisen), da bi žebelj pobil. Žebeljnica, ki jo je pomočnik držal z levico, je prosto ležala na nakovalu in na »kobili«. Vrh štible, ki je molel iz žebeljnice, je moral biti še vsaj rdeč. Okrogloglavčevo glavo je pomočnik izdelal takole: z udarcem kladiva je zakrivil iz žebeljnice moleči vrh repa proti levi in mu takoj nato zadal na pripognjeni vrh štiri poševne udarce: prvega »spred«, t. j. od svoje leve strani, drugega »predse«, tretjega na nasprotno stran »od sebe«, četrtega »zad«, t. j. od svoje desne strani. Če je bila glava 6-stranična (6-udarčna) piramida, je sledil upogibu vrha kot prvi poševni udarec »spred«, t. j. od pomočnikove leve strani, potem pa ostalih pet zapovrstjo kakor kazalec na uri. Pomočnikova roka je pri tem opisala krog, ki naj bi bil razdeljen na šest enakih delov — udarcev. Več kot šest udarcev je naredilo glavo stožcu podobno, a konica glave pri vseh takih »naokol« pobitih žebeljih (od tod ime okrogloglavci, Rundkopfnägel) naj bi ležala v osi repa, kar ni brez pomena pri zabijanju daljših žebeljev.

Pobijanje dvokrilnih žebeljev je bilo krajše, vendar je moral pomočnik dobro paziti, da je s kladivom odčesnil vrh repa točno na sredini, ko je udaril vsak »pér« zase, najprej levega, potem pa desnega. Verjetno je moral za tako močna in velika »péra«, kakor jih imajo nekateri loški dvokrilni žebli, vrh repa udariti »naplosk«, preden jo je vtaknil v žebeljnico. Kovanje ploščatega repa pri loških dvokrilnih žebeljih je bilo nekolikanj zamudnejše in zahtevnejše delo.

ŽEBLARJI

V času kolonizacije freisinškega loškega ozemlja med Savo in Pozeznom in od Medvod do Jelovice, med l. 1000—1300⁸ opazimo po Evropi splošni mogočni dvig gospodarske dejavnosti. V mestih je oživel promet, trgovina, obrt in denarništvo. Stotine novih freisinških kmetij je dobilo upravno, gospodarsko in kulturno središče v novem mestu Škofji Loki, ki so jo poselili gosposčina, trgovci in obrtniki. Tu in v okolici so bili gradovi, utrdbe, preko obeh Sor mostovi, ob njih mlini in celo kopališče. Že l. 1263 sta bila med loškimi meščani, ki jim je freisinški škof razdelil nekaj sveta, dva kovača.⁹ Gotovo sta ta dva izdelovala tudi žebelje, kajti kovaška obrt se takrat še ni cepila na razne veje, žebli pa so bili potrebni za hiše in druga poslopja, ki so bila še lesena. Primerno nerazvitemu kovaštvu je bilo tudi oskrbovanje z železom. Le v malih količinah in v kepah je prihajalo na trg ali ga je gosposčina dobivala od nekaterih podložnikov, ki so rudo kopali in topili. Takšen železar je bil kmet na Gorenji Savi, ki je dajal letno v Loko poleg drugih pridelkov tudi pol mase (pol kepe, pol volka) železa, ki ni moglo tehtati več kot 10 do 20 kg⁹. Na ta način so dobivali na grad železo tudi iz oddaljene freisinške Mojstrane¹⁰. Takšna dajatev priča, da v 13. stoletju še niso poznali vodnih kladiv, ki bi iz volkov mogla vleči različne profile, ampak je kovač moral sam beliti železne

kepe, da jih je z ročnimi kladivi prekoval v uporabne mere. Naravno je, da so bili železni izdelki redki in dragi in da smo ravno iz dežele takrat največjega južnoevropskega prometa, iz bogate Benečije, dobili fužinarje, fužinsko tehniko in cajnarice. Najprej so Italijani postavili cajnarice v Kanalski dolini na Koroškem, le 15 let za tem, l. 1348, pa so prišli v Železniki, kjer jim je škof Albreht daroval zemljo ob Sori in Dašnici¹¹. Z Železniki, ki so tedaj dobili svoje značilno ime, se je začel nov čas železarstva in kovaštva na loških tleh. Freisinški škof je na ta način dobro izkoristil rudarsko pravico na svojem ozemlju, ki jo je prejel l. 1277 od kralja Rudolfa Habsburškega.

Začetek žebbljarstva kot posebne kovaške veje stavljamo z gotovostjo v prvo polovico 13. stoletja, ko o žebbljarjih govorijo viri. Bržkone pa sega že v drugo polovico 14. stoletja, ko so fužine in cajnarice z večjimi pečmi, z močnejšo sapo in z mehaničnimi kladivi že mogle dajati večkratno količino železa v neposredno porabnih merah in ko se je začela živahna železna trgovina z Italijo.

V Loki slutimo žebbljarje že kmalu v 15. stoletju, ker je gosposočinska uprava porabila v letih 1437—1440 in zopet l. 1485 večje množine žebbljev za popravila na gradovih¹². Še starejše so navedbe o predelavah na Starem gradu pri Loki l. 1317, 1319 in 1320 in o obzidavi mesta in gradu v istih letih.¹³ Morda so loški kovači dobavljali svoje izdelke tudi freisinškim oporiščem na Dolenjskem ob prvi njihovi utrditvi v začetku 14. stoletja in ob popravilih po turških roparskih pohodih od sredine 15. stoletja dalje. Sredi 14. stoletja so bili loški podložniki zavezani, da plavijo tesarski les, žagajo deske in nosijo na gradove late, bruna in deske.¹³ K takemu gradivu so potrebovali nedvomno tudi žebblje. Kovači so marsikdaj dobili priimek po svojem poklicu, kakor prvi znani Anton Smyd (Kovač), ki je okoli l. 1440 okoval mala vrata pri velikih vratih na Starem gradu. Sto let pozneje naletimo na kovačijo Valentina Naglschmidta (Žebbljarja). Zidarska ali tesarska plača je znašala v 15. stoletju 12—16 šilingov, s čimer si je mogel kupiti obrtnik dober mernik pšenice¹⁴; žebbljarji so zaslužili morda 1/3 manj in do zdaj še ne vemo, če sta si mojster in pomočnik, kakor je bilo v navadi v Kamni gorici v 19. stoletju, razdelila zaslužek na pol.

Nekak ceh loških kovačev omenjajo že l. 1457. L. 1475 je škof Sikst potrdil kovačem v Loki red in pravice¹⁵. Med kovači imenuje posebej podkovske kovače ali podkvarje in žebbljarje. Škofje so ta red pozneje še večkrat potrdili, a l. 1678 ga je razširjenega potrdil cesar Leopold¹⁶. Določbe prvega reda so bile: obvezna udeležba pri procesiji sv. Rešnjega telesa in na osmi dan, mojstrstvo more dobiti oženjen meščan proti plačilu 40 šilingov, mojstri si ne smejo drug drugemu jemati pomočnikov, ješe in ognje je treba letno ogledati, vsak član plača vsake kvatre 2 šilinga v bratovsko skrinjo, delo po številu ali na tisoč je prepovedano meščanom, mojstrom in kovačem na Fari, člani se morajo udeležiti pogrebov sočlanov, na god bratovščinskega patrona sv. Alojza se člani zberejo k obračunu in k volitvam predstojništva.

Kmalu po potrditvi pravil l. 1475 je moralo priti do sporov z drugo kovaško organizacijo na loških tleh, s fužinskimi žebbljarji v Železnikih. L. 1488 so sklenili pod predsedstvom dveh freisinških odposlancev meščani in kovaški rokodelci v Loki na eni strani in železarji v Železnikih (Eysner zu Eysnern) na drugi strani pogodbo¹⁷ s temile točkami:

1. Kar prodajo Železnikarji železa v Loki (gen Lakh), naj se tehta na mestni tehtnici in računa po tej teži, da bo vsak vedel za pravo težo in da se bo pospeševala mestna korist.

2. Železnikarji naj svoje železo, kar ga bodo prodali, najprej ponudijo meščanom in kovačem v Loki, toda po poštenu ceni.

3. Loški oskrbnik naj razglasi v Loki, Selcih in Železnikih, da mora priti vse nakupno blago (pfennwert) kot usnje, platno, kože, sir, mast, sukno na tedenski sejem v Loko, da se tu plača mitnina in se tako pospešuje korist zemljiškega gospoda.

4. Noben železar (= Železnikar) naj ne sam ne po kom drugem ne pregovarja in ne jemlje kovačem v mestu Loki pomočnikov, vajencev ali drugih delavcev. Enako naj kaj takega ne naredo ali ne dovolijo storiti omenjeni kovači v mestu Loki.

5. Železarji (= Železnikarji) naj nobenemu podružniku (kajzarju) ali prostemu pomočniku ne dovolijo delati žeblicev po številu.

6. Železnikarji naj ne dovolijo in ne ukažejo nobenemu podružniku (kajzarju) ali prostemu pomočniku, da bi kupoval ali prodajal ali uporabljal žeblice, temveč naj te ljudi najamejo (za kovanje?) za letno, četrletno, mesečno ali tedensko plačo.

Vsaka stranka je dobila prepis pogodbe in je bila obvezna plačati za vsak prestopok goldinar kazni.

Cehovski žebjarji v Loki kljub varstvu pogodbe niso mogli dolgo konkurirati fužinarjem v Železnikih, ki so jemali žebjarje, od koder koli so prišli, ki jih niso vezala cehovska določila, tradicije, stanovska čast in podobno in ki so morali bržkone delati v slabših pogojih. Še ni raziskan odnos zgodnjega žebjarja-proletarca do njegovega gospodarja-fužinarja in do krajevnih ter deželnih fužinarskih oblasti. A gotovo se zdi, da je fužinarski žebljarski proletarijat kmalu zavrl razvoj cehovskih mestnih žebjarjev, ki jim je ostal le majhen trg. Viri od 16. stoletja dalje ne omenjajo več loških žebjarjev kot pomembnega činitelja. Tudi 2 cajnarici iz 15. stoletja, ki sta nedvomno dobavljali cajne loškim žebjarjem in ju omenjajo viri še l. 1488 in 1501, sta v 16. stoletju izginili iz zapiskov.¹⁸ Med vrsticami pogodbe iz l. 1488 pa moremo brati, da so v Loki takrat že bili ali so nastajali trgovci z železnino in žebli. Ti so postali kmalu tudi deležniki in celo sodniki pri gorenjskih fužinah.

O p o m b e

1. Avguštin v Loških razgledih 1955, str. 105 in 104. — 2. Popis in slika pri Müllnerju, Geschichte des Eisens in Krain, str. 35 in v Vigenjeu (izdal Tehnični muzej Slovenije 1956), str. 6. — 3. Najpopolnejši popis »strattov« in »grossov« je v terezijanski Hammer- Nagel- Schmid- und Drahtordnung für Kärnten 1759, starejši je pri Müllnerju, o. m., najstarejši v Loških razgledih 1955; Zontar, O našem starem žebjarstvu. Glej tudi v Vigenjeu. — 4. Wiessner, Geschichte d. Kärntner. Bergbaues III. 1955. — 5. Po fotografiji v Kovaškem muzeju v Kropi. — 6. in 7. Vigenje, str. 46. — 8. in 9. Blaznik, Kolonizacija... na Šorškem polju. Razprave SAZU 1955. — 10. Blaznik, Freisinska župnija Dovje, Zgodovinski časopis IX, 1955. — 11. Blaznik, Kolonizacija Selške doline. Lj. 1928. — 12., 13. in 14. Blaznik, Zgornji stolp na Krancelju in Stari grad pod Lubnikom ter njuni gradiščani, Loški razgledi 1956, str. 79 in sl. — 15. in 17. Zahn v Mittheil. d. hist. Vereines f. Krain 1859. — Mohorič, Pravila bratovščine kovačev in ključavničarjev v Skofji Loki iz l. 1678. Loški razgledi 1956, str. 105 in sl. — 18. kakor 8. — Za opis načina kovanja je pisec dolžan zahvalo upokoženima žebjarjema Mihlu Tomanu, roj. 1879 v Kamni gorici, in Luku Solarju, roj. 1873 v Kropi.

DIE MITTELALTERLICHEN NÄGEL UND NAGELSCHMIEDE
VON SKOFJA LOKA

Die Grabungen in den Resten des oberen Turmes in Skofja Loka (Bischoflack), welcher dem Erdbeben von 1511 zum Opfer fiel, brachten unter anderen mittelalterlichen Handwerkerzeugnissen 88 gebrauchte Baunägel zutage, darunter 68 Tratti, welche bis 190 ein grosser Ausfuhrartikel aus Krain und Kärnten nach Italien gewesen sind.

Die Nagel- und Hufschmiede von Skofja Loka bildeten 1457 eine Zunft und schlossen 1488 mit den Arbeitgebern der nicht zünftigen Nagelschmiede in Zelezniki (Eisnern) ein Schutzübereinkommen betreffend Arbeitskraft und Lohn. In diesem Treffen unterlagen die selbständigen Handwerker bald dem jungkapitalistischen Grossgewerbe.